

BENDA KÁLMÁN

A MAGYAR TÖRTÉNETI FORRÁSKIADÁS MÚLTJA ÉS MAI HELYZETE II. RÉSZ*

1945 nemcsak a magyar történetírásban, hanem a történeti forráskiadványok terén is fordulatot jelent. Megindul történelmünk eseményeinek és jelenségeinek marxista szempontú átértékelése, egyúttal a megelőző évtizedekben elhanyagolt területek – elsősorban a gazdasági és a társadalmi fejlődés – kutatása és feltárása. Számos kisebb-nagyobb tanulmány jelenik meg, a forráskiadás viszont egyre jobban háttérbe szorul és művelése – ki nem mondva – az Országos Levéltár kizárólagos feladatává válik.

Az 1948-tól érvényesülő új tudománypolitika a publikációs tevékenységükben korábban önálló intézményeket és társadalmi szervezeteket az újjászervezett Magyar Tudományos Akadémia keretébe illesztette, ez azonban nem jelentette valamely egységes elképzelés, központilag irányított kutatómunka vagy forráskiadás érvényesülését. Átfogó akadémiai forráskiadási terv sem ekkor, sem később nem volt. A Történettudományi Intézet, a Magyar Történelmi Társulat vagy az Országos Levéltár kiadványai az Akadémiai Kiadónál, az akadémiai kiadványok sorában jelennek meg, az Akadémia részvétele azonban csupán névleges. Sőt, az Akadémia az 1950-es évektől kezdve forráskiadvány-ellenes álláspontot képvisel. Annyira, hogy a Történelmi Társulattól 1949-ben félkész állapotban átvett forráskiadványok – *Einrichtungswerk, Szántó Arator István jezsuita iratai és a Mária Terézia alatti úrbérrendezés okmánytárának II. kötete*, jóllehet részben vagy egészben ki voltak szedve – már nem jelentek meg.

A korábbi akadémiai forráskiadvány-sorozatok (Magyar Országgyűlési Emlékek, Erdélyi Országgyűlési Emlékek, Anjou-kori Okmánytár, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában stb.) nem folytatják, s az 1940-es évek végén, az 50-es évek legelején indított kezdeményezések rendre elakadnak. *Kossuth Lajos összes munkáinak* kiadása az 1848/49-es centenáriumi programjában indult, 1966-tal (Barta István halálával) azonban 11 kötet után leállt és folytatása csak napjainkban indult meg. A *Zsigmond-kori Okmánytár* I. kötete 1951-ben jelent meg, a II. kötet két része 1956–1958-ban, a III. kötet azonban még vár magára. Több éves anyaggyűjtés után, az 50-es évek végén, az Országos Levéltár sorozatában került kiadásra két fontos forráskiadvány, az *úriszéki perjegyzőkönyvek* és az *urbáriumok*, mindkettő a *XVI–XVII. századból*. Folytatása azonban ezeknek sem jelent meg. Akad olyan régebbi sorozat, amelynek folytatása külföldön jelenik meg, így a *Budai basák levelezésének II. kötete*

*Az Országos Levéltár továbbképzésén 1980. március 27-én elhangzott előadás második, befejező része. Az első rész a Levéltári Közlemények L. évf. (1979) 2. számában jelent meg.

az Indiana-Egyetem kiadásában Bloomingtonban, persze angol regesztákkal és magyarázatokkal. Az Akadémia kiadványai egyébként minimális (5–600) példányban jelennek meg, mintha csak dokumentálni kívánnák, hogy tudományos szempontból nem tartják fontosnak. Ugyanakkor a példányszám egy sorozaton belül sem állandó, így egy sor kötet magában marad. (A *Zsigmond-kori Okmánytár* II. kötetének első része 700, a közös mutatót is tartalmazó második része 450 példányban kerül ki; a *Magyar Jakobinusok iratai* II. kötete 700, a III. 600, az utolsónak kiadott kötet (I.) 500 példányban. A megjelenés után egy-két évvel már valamennyi könyvritkaságnak számít.)

A korszak kedvelt és támogatott „forráskiadványa” a tematikus jellegű válogatás, amely a tudományos mellett széles körben politikai „harc feladatot teljesít”. Ez a népszerű jellegű olvasókönyvek, szöveggyűjtemények, válogatások időszaka – megszületésük gyakran kampányfeladatok megoldásának eredménye. Ezeknek a kiadványoknak a célja csak részben az, hogy új, kiadatlan forrásanyagot közöljenek, s egyáltalában nem céljuk, hogy teljességre törekedjenek. Kivétel nélkül válogatások, a válogatás szempontjai viszont gyakran egyoldalúak. A szerkesztők egy része, ha a forrás által mondottak nem egyeztek a tematikus, előre felállított tételekkel, az ilyen dokumentumot kihagyták, nemlétezőnek tekintették. A kisebb, nemkívánatos részeket gyakran kihagyták, többnyire anélkül, hogy jelezték volna, előfordult, hogy a mondatot átírták, arra is van példa, hogy a szövegbe beletoldottak.

Ehhez járult, hogy a források közreadási módszerében sem tudományos követelmény, sem egységes norma nem volt. Az 1921-ben kiadott Történelmi Társulati forráskiadvány-szabályzatot meghaladottnak, így érvénytelennek tekintették, újat viszont nem készítettek, minden szerző vagy szerkesztő úgy publikált, ahogy éppen jónak látta. Talán részben a már említett tudománytalanságok ellensúlyozására előtérbe lépett – nem nyelvemléknek számító későbbi magyar szövegek esetében is – a teljesen betűhív közlés, amikor a gyakran értelmetlen központozást és a többnyire teljesen következtelen nagy és kis kezdőbetűket fényképszerűen lenyomtatták, sőt találkozunk az egykori betűalakok visszaadására való erőltetett törekvésekkel is. Visszatért tehát mindaz, ami ellen 1885-ben állást foglalt a Történelmi Társulat, mondván, hogy a közreadott szövegek használatát nem megkönnyíti, hanem értelmetlenül megnehezíti. A helytelenül értelmezett szakmai együttműködés nevében, a történeti diszciplinától idegen szempontok léptek előtérbe, így az erőltetett betűhívásnál a nyelvészeké, hogy – úgymond – a helyesírás-történetet jobban tanulmányozhassák. (Az persze föl sem merült, hogy a levéltárba is beülhetnek ebből a célból.)

Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne jelentek volna meg minden szakmai kívánalmat kielégítő, kitűnő forráskiadványok is, ezek azonban inkább egyéni teljesítmények és kivételnek mondhatók. A forráskiadványok várt megújulása helyett azok elapadása következett be, pedig a családi levéltárak államosítása és ezzel a kutatás számára való teljes megnyitása, az Országos Levéltár, majd a megyei levéltárak által sorozatosan közreadott fondjegyzékek, alaplétárak és részletes leíró leltárak a kutatás számára korábban nem ismert lehetőségeket nyitottak. Az Akadémia után, az 1950-es évektől kezdve a Történettudományi Intézet is egyre jobban elzárkózott a forráskiadványok kiadása elől, majd ezek már csak a Történelmi Társulat és az Országos Levéltár tervében kaptak helyet, de azt, ami tényleg megjelent, a fél kezünkön is összeszámlálhatjuk. A forráskiadásnak szakmai becsülete nem volt, nem minősült tudományos

munkának, tudományos fokozat elnyerésénél nem is vették figyelembe. Egyre fogytak azok, akik ennek a munkának mesterségbeli részéhez értettek: az egyetemeken paleográfiai csak a levéltár szakosok tanultak (latinul és németül sem mindig tudtak), a történelem szakosok pedig arról, hogy egy forráskiadványt hogyan kell elkészíteni, egy szót sem hallottak.

1971-ben a Magyar Történelmi Társulat elnökének kezdeményezésére és vezetése alatt szakmai bizottság létesült egységes és korszerű magyar forráskiadási szabályzat megalkotására. A bizottság megalakult, a feladatokat kiosztották, aztán soha többé nem hívták össze, nyilván nem is volt rá igény. A forráskiadás szabályozása csak néhány részterületen történt meg: 1974-ben megjelent a *Magyar Országgyűlési Emlékek*, majd a *Közös Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek forráskiadási szabályzata*. Fölmerült a régi forráskiadó folyóirat, a Történelmi Tár valamilyen formában való felújítása is – de ebből nem lett semmi.

Az 1960-as évektől a forráskiadást számos területen a rokon tudományok vették át, persze csak a számukra érdekes vonatkozásokban. Akit az irodalommal valamilyen vonatkozásban kapcsolatba lehetett hozni, annak kiadták munkáit, levelezését, főljegyzéseit együtt egy kötetben vagy egyes darabokat külön is a folyóiratokban. Így jelent meg *Rimay János, Illésházy István, Zrínyi Miklós* és mások *néhány politikai irata* is az Irodalomtörténeti Közleményekben. Irodalmi jellege segít megjelentetéshez *számos naplót és emlékiratot* (Kemény János, Bethlen Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Pápai János, Horváth István stb.). Néprajzi vonatkozásai miatt az etnográfusok kiadták a *magyarországi boszorkányperek okmánytárát*, persze a saját szempontjaik egyoldalú érvényesítésével és a forráskiadási apparátus teljes mellőzésével. A nyelvészek rendszeresen közölnek *nyelvemlékeket*, főleg XVI. századi magyar iratokat, tartalmukra való tekintet nélkül, ami a kezükbe kerül. Sajnos, a szövegek gyakran megbízhatatlanok, tele vannak rossz olvasattal; az is előfordult, hogy a dátumot rosszul olvasták és az iratot száz évvel korábbra tették.

A 70-es évektől országszerte megerősödött a *helytörténetkutatás* és publikálás. Levéltárak, múzeumok, a városi és községi tanácsok versengve adják ki a különböző *monográfiákat*, összefoglaló feldolgozásokat, résztanulmányokat és forráskiadványokat. Ez utóbbiak szinte kizárólag az utolsó évtizedek eseményeivel foglalkoznak, színvonaluk nagyon vegyes. Vannak köztük mintaszerűen szerkesztett, a szakmai követelményeknek eleget tevő fontos kiadványok, de egy részük a minimális tudományos követelményeknek sem felel meg. Igaz, nincs norma, nincs szabály, amihez igazodhatnának. Mivel nincs egységesen irányított forrásfeltárás, témaválasztásuk teljesen heterogén és ötletszerű. Egy másik hiba, hogy mivel ezek a kiadványok országos terjesztésre nem kerülnek, központi nyilvántartás pedig nincs róluk, nemegyszer ki is esnek a történészek és a történetírás látóköréből. Az országos folyóiratok – néhány kivételtől eltekintve – tudomást sem vesznek róluk.

El kell ismernünk: az utóbbi időben a változás jelei mutatkoznak, a történelmi forráskiadványok iránt a tudományos szerveknél is éledőben van az érdeklődés. A forráskiadás mesterségét értők azonban lassan elfogynak, a fiataloknak újra bele kell tanulniuk, most már részben a saját erejükből.

Ahhoz, hogy a történelmi forráskutatás és forráskiadás a történetírásban az őt megillető helyet elfoglalhassa, úgy vélem, mindenekelőtt helyre kell állítani a forrás-

kiadás becsületét: a Tudományos Minősítő Bizottság ismerje el a forráskiadást is tudományos munkának. Szabályozni kell a feltárás, közreadás, jegyzetelés, az apparátus elkészítésének részleteit, normát kell felállítani, amihez igazodni lehet.

Míndez aligha lehet a Történelmi Társulat vagy az Országos Levéltár kizárólagos feladata. A feltárandó területek kijelölését, fontossági sorrendjét, az országos forráskiadási terv elkészítését a Magyar Tudományos Akadémiának kell vállalnia, persze más szervek és a korszakok szakértőinek a bevonásával. Ki kell dolgozni a forráskutatás és -kiadás országos tervét, majd biztosítani kell munkaidőben és anyagiakban a szükségességeket. Az Akadémiának, illetve az Akadémia Történettudományi Intézetének vállalnia kellene a vidéki tudományos szervezetben folyó munkák bizonyos fokú irányítását, egyeztetését és szakmai támogatását. Szükségesnek látszik egy forrásközlő és a forráskiadás módszertani kérdéseinek helyet adó folyóirat megindítása, ennek szerkesztését talán az Országos Levéltár vállalhatná.

Tapasztalatom szerint a megyei intézmények — amelyek jó anyagi feltételekkel rendelkeznek és hovatovább szakemberállományuk is kielégítő — várják és igénylik a központi irányítást. Az illetékes országos szervezetnek, elsősorban az Akadémiának, nem volna szabad továbbra is kielégítetlenül hagyni ezt a várákozást.

ПРОШЛОЕ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ АРХЕОГРАФИИ В ВЕНГРИИ. Ч. II

Калман Бенда

1945 год ознаменовал поворот в венгерской историографии. Развернулся марксистский пересмотр событий истории страны, в ходе которого вышло в свет большое число статей и монографий, прежде всего по вопросам истории экономики и общественных процессов страны. Вместе с этим, публикация археографических трудов отступила на задний план. Публикация ранее начатых серий прекратилась, из новых серий (напр., Собрание документов Л. Кошута, Собрание документов периода короля Сигизмунда и др.) вышли в свет лишь немногочисленные тома, и то лишь в результате усилий отдельных ученых, а не благодаря тщательно организованной совместной деятельности целых институтов.

Излюбленным типом археографических публикаций 1950-х гг. был тематический сборник, составители которых, подобрав документы с односторонних точек зрения, стремились выполнить этим намеченную « политическую задачу ». Научная точка зрения в этих публикациях почти полностью игнорировалась, опубликованные тексты в большинстве не достоверны. Это же следует сказать и об археографических публикациях краеведческого характера, публиковавшихся во все более растущем числе с конца 1960-х годов.

В области деятельности по археографическим публикациям в последние годы наблюдается новый подъем. Однако на настоящее возрождение венгерской археографии можно надеяться лишь при условии, если Академия наук возьмет на себя научное руководство данными работами и разработает охватывающий план археографических работ и публикаций.

DIE VERGANGENHEIT UND DER HEUTIGE ZUSTAND DER
QUELLENEDITIONEN IN UNGARN. TEIL II.

Kálmán Benda

1945 bedeutet einen Wendepunkt in der ungarischen Geschichtsschreibung. Im Laufe der sich zu dieser Zeit entfaltenden Auswertung von marxistischem Gesichtspunkt aus sind zahlreiche Studien, Monographien erschienen, vor allem auf dem Gebiete der Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte, die Quellenausgaben treten hingegen in den Hintergrund. Die alten Serienwerke werden nicht fortgesetzt und auch die neuen geraten ins Stocken (Gesamte Schriften von Ludwig Kossuth, Urkundensammlung der Sigismundzeit usw.) und wenn auch eine Quellenausgabe erscheint, so ist diese eher eine persönliche Leistung, als Frucht der organisierten Arbeit von Institutionen.

Eine in den Jahren 1950 beliebte Form der Quellenausgabe ist die thematische Auslese, die auf Grund einseitiger Gesichtspunkte in den Schriften selektiert und auf diese Weise eine politische „Kampfaufgabe“ leistet. In diesen Ausgaben kommt der wissenschaftliche Gesichtspunkt kaum zur Geltung, die mitgeteilten Texte sind meistens unzuverlässig. Über die von den Jahren 1960 an in stets größerer Zahl erscheinenden Quellenausgaben ortsgeschichtlichen Charakters läßt sich dasselbe sagen.

Die wissenschaftliche Quellenausgabe nimmt in den letzteren Jahren wiederum zu. Eine Renaissance der ungarischen Quellenausgabe kann aber nur dann erhofft werden, wenn die Akademie der Wissenschaften die fachgemäße Leitung übernimmt und einen umfassenden Plan der Quellenveröffentlichungen ausarbeitet.

